

A kötet az első a nagy dobások sorozatából. *A történelem hasznáról és káráról* című tanulmány ma is kézikönyvünk lehetne; Nietzsche mondja, hogy tőröt sem ér a történelmi tudás, tényhalmaz és lexikon, csak feleslegesen tölti meg az ember agyát. Igazi tudásnak csak azt lehet tartani, ami cselekvésre ösztönöz, vagy azt segíti elő, a historizmus viszont pont ezt bénítja meg. Első olvasatban: lázadás ez a dolgozat a történelem diktatúrája ellen. S valóban: ez volt az első radikális historizmuskritika. A történelmet persze nem általában kéne sutba vágni, vannak benne jó passzusok, azokat kikapjuk, a többit meg hagyjuk a fenébe. Mondanám, hogy akkor mi lesz a kontextussal, kontinuitással, amibe beleágyazódik mondjuk Hannibál vagy a Szent Bertalan-éj satorija – baj egy szál se, hiszen a kontextus amúgy is zűrös kacat, épp napjainkban derül ki: attól függ, milyenek tartjuk az eseményt, netán a vizsgált korszakot. Mondjuk rémiesen leegyszerűsítve: a Habsburg-korszak elnyomás vagy aranykor? – attól függ, honnan nézzük, mire akarunk kilyukadni. A hugenoták lázadók, akik az abszolút monarchiát rengették meg, vagy a progresszív előőrsét alkották? Mindkét magyarázat egyszerűsít, de a történelemből úgyszólván csak a legenda a fontos.

Csak azért fog ilyen nyersen a lapotom (mondok hülyeségeket), hogy értékeltessem, a történelmi tudat megkérdőjelezése ma en vogue, ide, Nietzsche doktorhoz megy vissza, *A történelem hasznáról és káráról* című dolgozatra, ami a *Korszerűtlen elmékedések* című kötet legizgalmasabb tanulmányára (Tatár György pompás fordításában). A többi is érdekes, persze – de például miért kéne elolvasnia valakinek (nem szakembernek) a szerző David Straussról írott (magyarul itt először napvilágot látott) dolgozatát? Ugyanakkor a Wagner-tanulmányt (fordította Zoltai Dénes) nemcsak Wagner-rajongóknak illik ismerni, hanem úgy általában is. Amint a történelemhez való visz-

Ketten egy új könyvről

■ Friedrich Nietzsche: *Korszerűtlen elmékedések*. Fordította Bognár Bulcsú, Hidas Zoltán, Tatár György, Tatár Péter, Zoltai Dénes. Atlantisz Kiadó, Budapest, 2004. 360 oldal, 2995 Ft

ALMÁSI MIKLÓS:

Nietzsche doktor matat a lomtárban

csata egyik páncélosában, füstbe lenni egy krematóriumban, vagy a jeges tengervízben elvérezni az Omaha beachen. Könnyebben él, aki ezt nem tudja. Ezért találó az a kaliforniai mondás, miszerint a történelem az el-

múlt öt év (egy termékiklus ideje), a többi nem érdekes vagy mese.

Persze nem egészen így van ebben a tanulmányban – csak ez lett belőle Foucault-ék óta. Nietzsche-nél derül fény először arra, hogy a történelem-

nek nincs se célja, se értelme. Nem igaz a hegeli álom, miszerint a Világ-szellem dolgozik történelem álnéven, és hajja szereplőit a szabadság újabb és újabb fokozatai felé. Nem, a történelem inkább kacattömeg, a Világ-szellemnek nyoma sincs, mondja Nietzsche. De ez még csak a kiscsbük baj. A vele való foglalkozás azért halad egészségtelen irányba, mert az átlagszerűt táplálja, amennyiben a múlt tényeinek bőségével el lehet nyomni a keletkezőt, újat és életszerűt. Azt sugallja, hogy nincs értelme erőlködni, hiszen mára már minden volt, mindent kitaláltak, megcsináltak. A nietzschei ideál a cselekvő, pusztítva építő ember, akinek jobb minél előbb leráznia ezt a bilincset, és vállalnia a történelmi tudás nélküli életet.

Illetve: a történelem csak mazzolásva ér valamit. Ki kell válogatni, amire szükségünk van. Am a modern ember gyáva egy ilyen rostáláshoz, így aztán hagyja magát elnyomni a tények légiójától, attól a teherről, amit művelt lényként magával cipél. Ha tehát nincs ereje a neki fontos apróságok és nagyságok kiválogatásához, akkor megteszi a felejtés is. A nietzschei műveknél csak mindent el kell

Kétértelmű találmány Nietzsche doktor leleménye. Egyfelől benne van a történelmet mindig átalakító jelen felfedezése. A mindenkori „most” szereplőit mindig újrajtják a múltat, átrendezik az építőkockákat, melyekkel a történelem nyersanyaga szolgál, jól, rosszul, önkényesen vagy tudományosan. A történelem – fikció. Ami, ha akarom, szabadságharc a múlt túlhatalma ellen. Másrészt viszont e tézisben benne van a felejtés kultúrájának igerlése is. Illetve: nem is a felejtésé – hiszen Nietzsche szerint nem is kell megismerni, cédláznit, tudni ezt a múltat (mindez felesleges pedantéria), nélküle is lehet élni. Mit mondjak, lehetni lehet. Ki van próbálva. (A fikcionalizálás stimmel – egészen egy olyan tényig, mint a holokauszt – akkor elakad ez az észjárás is, mert hogy a Nietzsche-szöveg mélyrétjében a historizmus maga a csapda.)

Éttől a majd százötven éves dolgozattól tartol a XX. század, persze tovább buherálva az itt beindított szerkezetet. A történelmi műveltség – Nietzsche kifejezésével – „egyfajta velünk született ősz haj”: szellemi előregedéshez vezet, ami azért baj, mert új dolgokat szülni csak történelmi tudatlanságban lehet. A történelmi tudással együtt ugyanis mindig ott lesz a figyelmeztetés is, hogy ilyesmi (hasonló) már volt egyszer, akkor is nagy gáz lett belőle (dátum, esemény mellékelve). Az aktivizmus viszont tojik arra, hogy mi volt. Illetve egy-két modellfigurát – legünnemű gyanánt – kikap, aztán azt csinál, amit akar. A jövőformálást illetően. Ez is ambivalens gondolat, ilyen-olyan forradalom-csinálások éppúgy erre a sóra jártak, mint a konzervatív jövőtorlasz-építések.

De amiket eddig meséltem, csak az első olvasat üdölet voltak: olcsó aktualizálások. Második olvasatban Nietzsche historizmuskritikája tragikus gesztus: a történelemmel szemben védtelenül állunk, mert felfoghatatlan, mondja. Amít megoldásként ajánl: kibányászni egy-egy példaképet – számórú kényszermegoldás. Az

látta a XX. század gondjait. Kérettségim, egyetlen felvételi írásom nem sokra megyünk a történelmi tudással, sőt inkább csak nehezíti életünket: „az ember a múlt nagy és mind nagyobb terhével veselkedik” – mondja mindjárt a nyitányban. Arról már nem is szólván – ezt már a nyomdokain járó (mai) utókor találta gondolni –, hogy boldogabbak, akik nem ismerik a múltat, akik nem tudják, milyen is volt szénén égni a kurszki

Balázs Alfréd rajza

Friedrich Nietzsche életművének kétségkívül egyik legizgalmasabb, ugyanakkor talán még a filozófiája iránt kifejezetten érdeklődő olvasó számára is az egyik legkevésbé ismert időszak az 1873 tavaszától 1876 nyaráig tartó bő három esztendő. A *Korszerűlen elmélkedések (Unzeitgemässe Betrachtungen)* valójában négy, témaválasztását tekintve önálló, ugyanakkor gondolatvezetését és bölcséleti koncepcióját tekintve számos hasonlóságot mutató tanulmány összefoglaló megnevezése. A kor ünnepeit írójával, David Strauss-szal szemben megfogalmazott kritika antihegelianus hangneme; a történelem „hasznát és kárát” firtató historizmus ellenes értekezés kifinomult ironiája; a Schopenhaueri akaradofilozófia a személyiséget önmaga intellektuális tárgyává minősítő egzisztenciális szemlélete; valamint a Wagnert felhődenül dicsőítő, az önmagát létehetőségeiben kibontakoztató „zseni” példázata Nietzsche filozófiai fejlődésének négy következetes momentuma. Az ifjú bázeli filológus még az antikvitás tárgykörében megírt programműve, *A tragédia születése, és az érett filozófus jelentkezését reprezentáló Emberi és túlságosan is emberi megjelenése* között eltelt évek gondolkodói pályája – így az erről beszámoló *Korszerűlen elmélkedések* is – magán viseli az átmenetiség minden sajátosságát.

A négy „Korszerűlen”, ahogy erre a Nietzsche által választott sorozatcím világosan utal, a korszak szellemi értékrendjéhez képest megfogalmazott önmeghatározás egy-egy kísérlete. Mindazonáltal a Nietzschei útkeresés filozófiai teljesítménye önmagában nehezen, pontosabban csak részlegesen értelmezhető az életpálya biográ-

BICZÓ GÁBOR:

Filozófiai útkeresések

fiai összefüggéseinek, valamint az időszakokra vonatkozóan is majd három-kötetnyi hátrahagyott gondolatörödeknek a figyelembevételével.

Az 1869 tavaszán ígéretesen kezdődő bázeli filológus-karrier igazi kiteljesedését egyidejűleg akadályozta, hogy betegsége – koncentrációzavart okozó, súlyos fizikai fájdalommal járó fejfájása, amit esetenként látászavart kísér – fokozatosan akut egészségügyi problémává vált. Az alig 30 esztendő Nietzsche romló fizikai állapotán az alkalmanként különböző gyógyüdülőhelyeken eltöltött hetek vajmi keveset segítettek. Levelezéséből és a bázeli egyetem nyilvántartásából egyaránt kiderül, hogy gyakorlatilag csupán két hallgató részvételével megtartott szemináriumi egyáltalán nem voltak népszerűek, bár ezt kétségtelenül árnyalja az a tény, hogy maga a filológia fakultás az intézmény egyik legkisebb tanszéke volt. Egyébként is Nietzsche *A tragédia születése* 1872-es megjelenése után a klasszikus értelemben felfogott filológia tudományával történő szakítást gondolkodói feladatának tekintette.

Igaz, nem csak a filológia konzervatívizmusaival szemben tüntető feltehetően kritikus hangnemből. A *Korszerűlen elmélkedések* mindegyikének központi motívuma a kritikai attitűd. David Strauss a Nietzsche által mélysegesen megvetett, önhitt nyárspol-

gár prototípusa, aki jó hegelianusként a világtörténelem beteljesedésének a porosz államot tekintette. A sorszáma szerint második értekezés témája a történelmi gondolkodás túlbuzgánása, azaz a múlt túlzott tiszteltének bővületében élő modern ember kritikája. Nietzsche szerint a múlt nehézkedése cselekvőképzetlenné teszi az embert, aki mindenütt csak azt látja maga körül, ami már megtörtént. A harmadik és negyedik elmélkedés esetében is lényegi elem a kritikai szemlélet. Nietzsche kárhóztatja kora német társadalmát azért, mert képtelen Schopenhauer filozófiai hagyatékát, valamint Wagner szellemét a maga rangján hitelesen kezelni. Nem véletlen tehát, hogy a „Korszerűlenek” közérdeklődésre számot tartó témák feldolgozására vállalkoztak, David Strauss személye, a történelem problémája és Wagner alakja is a német társadalmi valóság aktuális kérdése volt.

A „Korszerűlenek” időszakában Nietzsche személyes kapcsolatrendszere radikálisan átrendeződött. Nővérétől és filológus kollégáitól történő eltávolodása mellett megkezdődött az ifjúkort meghatározó Wagner-élmény tudatos átértékelése. A német zene élő klasszikusához, valamint feleségéhez, Cosima Wagnerhez – Liszt Ferenc lányához – fűződő barátsága a bázeli éveket és gondolkodói céljait

teretében, hogy egyre olyan történelemmel habbaljon, amiből hasznot húzhat. Vagyis, itt születik a felejtés apológiája is, az a habitus, amivel ugyancsak ma kiuszkodunk: minden felejtődik, haverom nem tudja, mi volt Doberdónál, az Grán a gyerekek nem tudják, mi volt a berlini légi híd a hidegháború elején, apin-én még zúgolodom, de Nietzsche leírt: így lesz jó, hagyjuk őket. Sokat kell felejtetni, hogy a helyes emlékezéshez eljussunk.

ember történelmi lény, és ez a sajátosság úgy bosszúlja meg magát, hogy az ember önmagát is csak Münchhausenként (a történelemből kirángatva, azt felejtve el) úgy ahogyan megérteni. S ha nem sikerül ez a kirángatás – mint ahogy mesélőgurákon kívül senkinek sem sikerült – marad a tragikus lét.

Ma legalábbis én így olvasom ezt a művet, tán holnapra ez az olvasat is történelemmé (felejtendő piszkozattá) változik.

gyarant befolyásoló esemény. Nietzsche ugyanis Wagner személyében nemcsak egy „pazarlóan gazdag és nagyszerű szellem, egy energikus személyiség és elbűvölően szeretetre-méltó ember” ideáját vélte felfedezni, de a gyakorlati társadalmi életben igen tevékeny közszereplő követésre méltó példáját is. Nietzsche szellemi atyja iránti elfogult rajongásának középpontja, de a személyétől történő tudatos eltávolodás kezdete is a negyedik elmélkedés – *Richard Wagner Bayreuthban* – időszakára, 1876-ra tehető. Kötetének júliusi megjelenése előtt egy hónappal Wagner 63. születésnapjára és barátságuk 7. évfordulójára írt levelében még így fogalmazott: „...születésnapja alkalmából semmi egyebet nem tudok mondani, mint hogy én magam is, ama bizonyos idő óta minden esztendő májusában saját szellemi születésnapomat ünnepelem”. Mindez alig egy hónappal azelőtt történt, hogy Nietzsche nem bírja végignézni az *Istenek alkonya* főpróbáját, majd elmenekül Bayreuthból, hogy személyesen soha többé ne találkozzék mesterével: „Wagner, Bayreuth, az egész kis német nyomorúság egy felhő, amelyben a jövő végtelen dőlőbábjá tükröződik” – írta kiábrándultan egy fennmaradt gondolatörödekben.

Nietzsche másik, főleg a két utolsó „Korszerűlen” időszakában jelen-

tőssé váló barátsága Paul Reével, a ifjú zürichi filozófussal kötetett későbbi vetélytárral, aki a kor pszichológiai műveltségében való jártágával komoly befolyást gyakorol Nietzsche lélektan iránti érdeklődésére. A *Schopenhauer mint nevelő és Richard Wagner Bayreuthban* bonyolult személyiségrajzai, az egzisztenciális érzékenység és a filozófiai tudatosság között teremtett konceptuális kapcsolat kifejtése részben a bevett Schopenhauerianus Reé hátsárló árulkodik.

A bölcséleti útkeresés harmadik emelkedő és Nietzsche egész élet végigkísérő személyisége az előszó tanítvány, majd barát és segítő Peter Gast, alias Heinrich Köseli volt, aki ugyancsak a *Korszerűlen elmélkedések* utolsó időszakában robbant be Nietzsche életébe. A Wagner-szöveg megírásának ideje, az 1875–76-os akadémiai év Nietzsche tényleg bázeli tanári karrierjének utolsó szakaszát jelentette. Állandósult egészségügyi problémái, sikertelen kísérlete arra, hogy az egyetem filozófiai kultúráján katedrát szerezzen magának, valamint frásainak ambivalens fogadtatása egyre inkább dekadenciás, pesszimistává tették.

Az Atlantusz Kiadó gondozásában most megjelent *Korszerűlen elmélkedések* magyarul először tartalmazza mind a négy értekezést teljes terjedelmében. A kiadás erénye, hogy a szövegek nyelvezete – annak ellenére, hogy a kötetet őt fordító jegyzikimagsasló színvonalon egységesen mondhatni Tatár György ma már „klasszikus” fordítói remekéhez (/*történelem hasznáról és kárról*) jelen kiadás társfordítói messzeemenő feljötték.